ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНІ КОНСТРУКЦІЇ В СИСТЕМІ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН. АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ РЕЧОВО-ПРАВОВИХ КОНСТРУКЦІЙ

ЧУЧВАГА Костянтин Павлович - студент 2 курсу магістратури навчально-наукового юридичного інституту Київського міжнародного університету

УДК 347.42
DOI 10.32782/NP.2022.4.19

У статті проаналізовано розвиток окремих забезпечувальних конструкцій у цивільному праві України. Доводиться належність забезпечень до системи зобов'язальних правовідносин як суттєвого елементу функціонування зобов'язань у суспільстві та розвинених економіках. Наголошується важливість розвитку забезпечувальних конструкцій як одного з основних показників розвиненості цивільного правопорядку та функціонування цивільного обороту країни у сфері договірних правовідносин. Схарактеризовано сучасний стан речово-правових непоіменованих способів забезпечення, зокрема: утримання титулу, ескроу, репо. Зазначено позитивні аспекти пов'язані із наявністю перелічених конструкцій, окремі проблемні питання функціонування в цивільному праві України та деякі шляхи їх вирішення станом на сьогодні та подолання в майбутньому. Вказано на взаємозв'язок розвитку теорії зобов'язань і теорії забезпечень, та окремі ризики, що можуть поставати перед зобов'язальними правовідносинами в найближчому майбутньому.

Ключові слова: цивільні правовідносини, зобов'язання, забезпечення зобов'язань, фідуція, утримання титулу продавцем, ескроу, репо, смарт-контракт, блокчейн, технічний алгоритм.

Постановка проблеми

Розглядаючи цивільні правовідносини протягом усього періоду їх існування, від зародження їх в античних суспільствах до сучасного періоду, неможливо оминути такий пласт цивільних правовідносин, як відносини, пов'язані із забезпеченням зобов'язань. Актуальність аналізу забезпечувальних правовідносин полягає в тому, що конструкції які використовують учасники цивільних правовідносин, характеризують загальний стан цивільного обороту, ступінь довіри контрагентів один до одного, а також до ефективності органів, що здійснюють правосуддя.

Сучасна доктрина цивільного права визначає основні із забезпечувальних конструкцій як способи (види) забезпечення зобов'язання, однак окрім визначених законодавцем способів забезпечення зобов'язань [18], у цивільному праві існують інші забезпечувальні механізми. Останні заслуговують особливої уваги оскільки теж дуже активно використовуються світовою спільнотою в правових та економічних відносинах. Український законодавець теж прагне створити позитивний економічний клімат, тому вдається до їх імплементації в цивільне законодавство України в рамках міжнародного партнерства та євроінтеграції.

Способи забезпечення виконання зобов'язань відображають приватний та державний інтерес щодо забезпечення стабільності цивільно-правових відносин та її напрям щодо максимального забезпечення прав та законних інтересів кредиторів. Виходячи з цього, проходжуємося із твердженням, що через забезпеченість зобов'язання стимулюється боржник до їх виконання, кредитор досягає мети ви-

конання зобов'язання, а в державі забезпечується суспільний порядок, у тім числі й під загрозою негативних наслідків порушення зобов'язання, що передбачені ст. 611 ЦК України. До того, чим менше держава втручається у приватні відносини, тим менші її витрати на здійснення правосуддя. Звідси випливає визначення способів забезпечення виконання зобов'язань як загального елемента правопорядку у приватній сфері, що призводить до упевненості в стабільності цивільно-правових і, зокрема, зобов'язальних правовідносин та на стадії виконання зобов'язань [14, с. 331-332].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематика способів забезпечення зобов'язань та інших забезпечувальних конструкцій є актуальним питанням серед багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Основними напрямками наукової роботи є визначення правової природи та особливостей окремих забезпечень, пошук та подолання специфічних проблем функціонування забезпечувальних конструкцій, аналіз зарубіжного досвіду в цій сфері та встановлення зв'язків теорії забезпечень із теорією зобов'язань.

Зокрема, зазначені питання були досліджені у працях таких учених, як Г. В. Буяджи, І. Ю. Громницька, І. В. Давидова, Н. О. Дудлів, А. О. Згама, Г. І. Копцюх, Н. О. Нерсесов, І. В. Нестеренко, Е. А. Павлодський, І. О. Проценко, С. В. Сарбаш, О. В. Ткаченко, О. Чуб, Т. М. Ямненко.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є розглянути та проаналізувати розвиток способів забезпечення зобов'язань, що безпосередньо передбачені цивільним законодавством, а також інших забезпечувальних конструкцій, що присутні в цивільних правовідносинах. Важливим постає питання з'ясування речово-правової природи таких забезпечувальних конструкцій як ескроу, утримання титулу, репо. Також особливої уваги заслуговує окреслення майбутніх напрямків розвитку забезпечень та зобов'язальних правовідносин у цілому.

Виклад основного матеріалу

Спеціальні забезпечувальні міри, що застосовуються лише для забезпечення тих зобов'язань, для яких вони безпосередньо встановлені законом або договором, у цивілістиці називаються способами забезпечення виконання зобов'язань [17, с. 490]. Вони мають факультативний характер до основного зобов'язання (окрім гарантії) і можуть бути відсутні при наявності у боржника високої ділової репутації та високого ступеня довіри між сторонами зобов'язання. Допустимість їх застосування зумовлюється видом та характером зобов'язання, волевиявленням його сторін. Вони визначаються угодою сторін або встановлюються законодавством, перш за все, в інтересах кредитора [14, с. 332].

Найбільш поширеною класифікацією способів забезпечення – їх поділ на особистісні (зобов'язально-правові) і речово-правові. Сутність особистісного забезпечення полягає у встановлені на користь кредитора додаткового обов'язку боржника (при неустойці чи задатку), або іншої особи при поруці, або гарантії, відповідно цей додатковий обов'язок і виступає механізмом забезпечення для кредитора. На відміну від цього, речово-правові способи забезпечення встановлюють можливість власної самостійної поведінки відносно виокремленої індивідуальної речі боржника або іншої особи (майнового поручителя). Оскільки забезпечувальні речові права тісно пов'язані із речовими правами загалом, вони залежать від догматичних підходів до концепції речових прав та їх законодавчого визначення. Саме тому їх перелік підпадає під дію принципу «numerus clausus» і відповідно може бути розширеним лише законодавцем, натомість зобов'язальні способи не мають вичерпного переліку і сторони можуть передбачати власні способи забезпечення. Через цю суттєву відмінність, акцентування уваги на речових забезпеченнях дозволяє побачити динаміку сприйняття їх законодавцем і розвиток забезпечень у системі цивільного права України загалом.

Сучасні відносини у сфері економіки та цивільного обороту неможливо уявити без кредитування та позик. Доступ усіх учасни-

ків до цих інститутів пожвавлює цивільний оборот, покращує рівень життя та надає можливість вийти на економічний ринок новим «гравцям». Однак, через значну недовіру до контрагентів, зараз досить складно знайти кредитора, який уклав би договір кредиту або позики, не посиливши свою правову позицію одним із засобів забезпечення виконання зобов'язання.

Речово-правові засоби забезпечення традиційно застосовуються для цивільних правовідносин, пов'язаних з наданням грошових сум. Протягом тривалого часу ЦК передбачав два таких способи – заставу і притримання, та існувала дискусія з приводу введення нового способу забезпечення – довірчої власності. Варто зазначити, що Міністерство юстиції України зайняло жорстку і категоричну позицію щодо непідтримання зазначеної ініціативи та всіляко заперечувало будь-які спроби уведення цього виду забезпечення у право України. Проте, Законом № 132-IX від 20.09.2019, Главу 49 було доповнено параграфом 8 «Довірча власність». Поява нового інституту пов'язана із намаганням покращити інвестиційний клімат в Україні, адже такий засіб забезпечення є досить поширеним для західних юрисдикцій. Передача права власності як забезпечення зобов'язань прямо передбачена в Директиві Європейського парламенту і Ради Європейського Союзу про механізми фінансового забезпечення від 06.06.2002-№ 2002/47 [1, с. 22-23]. Також причиною цього нововведення стала одна з головних проблем економіки України – відсутність можливості залучити до вітчизняного бізнесу кредитні кошти через завищені кредитні ставки, які, у свою чергу, обґрунтовуються високими ризиками несвоєчасного повернення або взагалі неповернення таких коштів, про що говориться в Пояснювальній записці до проєкту вищезазначеного Закону України від 29 серпня 2019 року [13] [11, с. 351].

На наш погляд, хоча довірча власність (фідуція) передбачена в законодавствах багатьох країн Європи, для українського правового і соціального простору ця конструкція є шкідливою, оскільки ставить кредитора у занадто сильне становище, зокрема в частині механізму звернення стягнення на майно та примусового стягнення майна.

Через те, що основними користувачами цієї конструкції виступатимуть банки, використовуючи її як альтернативу заставі, це загрожує зменшенням обсягу прав боржників за кредитними зобов'язаннями та створенню «безальтернативного» способу забезпечення, шляхом зловживання економічною владою. Відтак, варто погодитись, що запровадження в національну систему права України характерного для іншої правової сім'ї інституту є вимушеною мірою згідно з соціально-економічними реаліями, що на сьогодні склалися в українському суспільстві, незважаючи на те, що це викликає певні складнощі [11, с. 353].

Система речово-правових забезпечувальних конструкцій є досить розгалуженою, деякі інститути виходять за межі переліку способів забезпечення зобов'язань (непоіменовані способи) або не є способами забезпечення в класичному розумінні, проте можуть виконувати забезпечувальні функції (квазізабезпечення). Непойменований спосіб забезпечення виконання кредитних зобов'язань установлюється сторонами на майбутні випадки порушення договірних умов контрагентом. Водночас непойменовані способи забезпечення відіграють важливу роль і до моменту порушення зобов'язань позичальником, адже вони не лише стимулюють останнього повернути кредит і проценти за ним, а й можуть бути спрямовані на резервування джерел для майбутніх виплат за кредитом, створюючи тим самим необхідні передумови для сприятливої реалізації забезпечувального механізму на стадії майнових наслідків. Резервування майнового джерела відбувається шляхом депонування коштів, передачі предмета забезпечення у володіння кредитодавця, укладення договорів, тощо. Такими засобами можуть виступати договори: частково пойменовані законодавчо (договір ескроу, лізингу); непойменовані законодавчо (купівля-продаж цінних паперів або валюти із зобов'язанням зворотного викупу через певний строк – РЕПО) [8, с. 31-32].

Однією з таких конструкцій виступає утримання правового титулу (права влас-

ності) продавцем на продані і передані покупцеві товари. Переважна більшість правових систем сприйняли концепцію утримання правового титулу. Більше того, цей інструментарій є надзвичайно розповсюдженим на практиці. Так, за даними дослідників, у Великобританії 92% компаній використовують різноманітні застереження про утримання титулу. Також значна увага приділяється і вченими, тому сучасна західноєвропейська цивілістика має значну кількість досліджень цього інституту і він отримав закріплення на міждержавному рівні, зокрема у ст. 4 Європейської директиви 2000 / 35 / ЕС [15, с. 11]. У ст. 697 ЦК України законодавець надає можливість сторонам договору використовувати цей забезпечувальний засіб: «Договором може бути встановлено, що право власності на переданий покупцеві товар зберігається за продавцем до оплати товару або настання інших обставин. У цьому разі покупець не має права до переходу до нього права власності розпоряджатися товаром, якщо інше не встановлено договором, законом або не випливає із призначення та властивостей товару» [18].

В історичному аспекті треба відзначити, що до прийняття ст. 697 ЦК вітчизняні цивільні кодекси аналогічного положення не містили. Під час радянського періоду будь-якого розвитку цей інститут не здобув, зокрема через негативне ставлення цивілістів до цієї конструкції, а також з економічних та політико-правових міркувань. Передусім, усунення основних користувачів – приватних підприємств та закріплення планово-адміністративної системи, яка базувалася на державній власності, а отже таке забезпечення не було необхідним, адже з обох боків контрагентом виступала держава (у вигляді державних підприємств) і у випадку порушень застосовувала зовсім інші механізми. Отримання Україною незалежності і розвиток ринкової економіки дозволили законодавчо закріпити цей інститут і відповідно надали можливість користуватися цим механізмам учасникам правовідносин. На сьогодні цей інститут має усталену практику використання учасниками цивільних правовідносин у сферах продажу як рухомого майна, так і нерухомості.

Наступним забезпечувальним механізмом є ескроу. Ескроу є контрактною угодою, згідно з якою третя сторона отримує та видає грошові кошти або документи для основних учасників трансакції. Виплата залежить від умов, погоджених сторонами, що здійснюють операції. Ескроу відомий у Сполучених Штатах в контексті нерухомості (зокрема, у іпотечних кредитах). У Великій Британії ескроу-рахунки часто використовують під час операцій з приватною власністю [4, с. 782].

Однак українське законодавство має своєрідне бачення ескроу. Правове регулювання відносин, які виникають із цього договору, містить суперечності порівняно з традиційним його розумінням, що має місце в низці країн світу. Нині серед науковців відсутня узгодженість стосовно правової природи договору умовного депонування (ескроу), його предмета й об'єкта, кваліфікації сторін тощо. Крім того, в Україні практика застосування договору умовного депонування (ескроу) наразі теж не сформована, незважаючи на законодавче закріплення відносин ескроу [6, с. 36]. Юристи-практики вважають, що ескроу є прогресивним кроком до імплементації європейського законодавства в Україні. Однак вони вказують на практичні складнощі функціонування цього інституту, оскільки під час дослідження можливостей відкриття рахунку ексроу, виявилося, що лише деякі банки можуть запропонувати клієнтам відкриття ескроу рахунку та лише в межах окремої процедури [9]. Також виникає питання фахової підготовки банківських працівників, здатних надавати адекватну оцінку заставному майну та управляти ризиками, що супроводжують операції, пов'язані з ескроу-рахунками, зокрема, кредитними та операційними ризиками [2, с. 42].

Таким чином, ескроу може слугувати ефективним забезпечувальним механізмом для учасників цивільних відносин у різноманітних сферах, однак задля максимальної ефективності цього інституту треба працювати в напрямку його розвитку, а саме: потрібна низка змін у законодавстві, а також покращення політико-правової ситуації у сфері банківської діяльності, зокрема поши-

рення можливості відкриття ескроу-рахунків у банках.

Особливої уваги заслуговує договір РЕПО, оскільки він також може використовуватися як забезпечення особами, які мають цінні папери і хочуть використати їх як забезпечення. Поняття «договір РЕПО» походить від англійських термінів «repo», що в перекладі означає продаж зі зворотнім викупом та «repurchase agreement» – угода про зворотній викуп [20, с. 159]. Спеціаліст з цінних паперів Н. О. Нерсесов зауважує, що характерним для репорта є те, що власник цінних паперів відчужує їх іншій особі з тією ціллю, щоб останній до визначеного в майбутньому моменту продав цінні папери відповідно до встановленої заздалегідь ціни [10, с. 245], яка є вищою ніж ціна першого продажу. Відповідно різниця між сумами складає винагороду за кредитну операцію. Не менш важливо відзначити, що за договором РЕПО повертаються не ті ж самі, а еквівалентні цінні папери [12, с. 47-48]. Також у випадку використання РЕПО в якості забезпечення слід врахувати, що РЕПО не є способом забезпечення, тому з визначення договору РЕПО повинні бути видно всі його істотні умови, в ньому повинні бути визначені випадки необхідності укладення генеральної угоди між сторонами або попереднього договору щодо зворотного продажу об'єкта [12, с. 52].

Довгий час вадами в розвитку ринку РЕПО в Україні була відсутність: законодавчого закріплення поняття договору РЕПО; уніфікованих процедур здійснення РЕПО на біржах; саморегулюючого механізму для забезпечення належного виконання угод РЕПО; стандартизованого типового договору РЕПО [19, с. 74]. Проте наразі, активні зміни у сфері біржової діяльності, зокрема внесення змін у основний закон що її регулює, який в чинній редакції має назву ЗУ «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», уже визначає такий договір [5], а вітчизняні біржі намагаються уніфікувати та стандартизувати механізм застосування РЕПО.

Однак потрібно відзначити, що сучасний стан забезпечувальних механізмів характеризується не лише поступовим введенням новел у цивільне законодавство України, але існують глобальні чинники і тенденції, що можуть значно вплинути на їх функціонування. Наприклад, І.В. Давидова, аналізуючи історичний розвиток правочинів, вказує на те, що забезпечення можливості в межах закону вчиняти правочини в електронній формі, без укладення паперових договорів, присутності сторін при його укладенні тощо є лише «перехідним» етапом та дає підґрунтя (основу) для формування правочинів «нового типу» (так званих «розумних» контрактів, які частіше позначаються терміном «смарт-контракти»). Важливо, що такі контракти будуть підкріплені технологією блокчейну, щодо якого вже приймаються кроки осмислення і додання правової основи зокрема, в Японії, Сінгапурі, Гонконгу, Великобританії, Китаї, Україні [3, с. 143-144]. Також Україна поряд з такими європейськими країнами, як Великобританія, Франція, Естонія, Німеччина та Швеція, увійшла в рейтинг 14 країн – лідерів з впровадження технології блокчейн. Крім того, сюди увійшли такі країни, як США, Канада, Австралія, Бразилія, Ізраїль, Китай, Дубай та Грузія, що свідчить на користь перспективності впровадження цієї технології і спонукає інші країни запроваджувати цю технологію [3, с. 152-154].

На практиці, виникнення такого типу правочинів змінює цілу систему функціонування зобов'язань (а також забезпечень), адже якщо говорити про класичний вид договору, то завжди є ймовірність, що одна зі сторін його порушить. Зараз з метою «мотивування» учасників договору вести себе чесно держава використовує юридичні механізми (зокрема забезпечення зобов'язань), судову систему, на що витрачається багато часу, коштів і рішення не завжди є справедливими. Використання блокчейну дозволить прискорити, спростити і здешевити процедуру, адже для укладення контракту необхідна участь обох сторін, і ні одна, ні друга не можуть обдурити систему (блокчейн) з уже заданими параметрами виконання договору [3, с. 150-151]. Враховуючи наведені тези, вважаємо, що вплив технологій на цивіль-

ні правовідносини (у сфері зобов'язань) передбачає трансформацію договірних правовідносин, яка, у свою чергу, може призвести до втрати актуальності всіх забезпечувальних механізмів, оскільки потреба в них буде поступово зникати через неможливість порушення договорів. Більше того, така «самовиконуваність» договору відкриває можливість генералізації: якщо індивідуальна норма договору може стати технологічно обов'язковою, чому такою не може бути загальна норма закону [16, с. 53]. Відповідно, така трансформація може вплинути не тільки на цивільні правовідносини, а і на підхід до їх врегулювання з боку законодавця і спричинити технологічну алгоритмізацію цивільних правовідносин та законодавства.

Висновки

На підставі вищевикладеного можна зробити висновки, що цивільне законодавство у сфері забезпечень поступово оновлюється різноманітними забезпечувальними конструкціями, як серед способів забезпечення, так і поза ними (квазізабезпечення). Останні здатні ефективно виконувати забезпечувальні функції, при цьому вони не потребують звернення до суду, що позитивно впливає на завантаженість судової системи. Такі новели зустрічають критику щодо необхідності або розуміння законодавцем тонкощів їх функціонування.

Поруч з цим, сучасна парадигма розвитку зобов'язань та договірного права наражає на небезпеку саме існування забезпечувальних конструкцій. Тому виникає нова проблематика, що потребує значної уваги, а саме: обґрунтування необхідності забезпечень у технологічному світі, де не існує порушення договорів.

Література

1. Буяджи Г. В. Фідуціарний заклад як вид забезпечення зобов'язань: поняття, особливості, доцільність. *Підприємництво, господарство і пра*во. 2018. № 4. С. 21–27.

2. Громницька І. Ю. Перспективи використання екскроу-рахунків в Україні. *Фінанси, облік і аудит*. 2018. Вип. 1 (31). URL: https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/27609/foa_18_1_3.pdf.

3. Давидова І.В. Правочини та їх недійсність в інформаційному суспільстві: дис. … д-ра юрид. наук. Одеса, 2018. 487 с.

4. Дудлів Н. О. Запровадження, використання та проблемні аспекти функціонування рахунків ескроу в Україні. *Молодий вчений*. 2018. № 10(2). С. 782–785. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_10(2)__89.

5. Закон України Про ринки капіталу та організовані товарні ринки *Відомості Верховної Ради України*. 2006, № 31, ст. 268

6. Згама А. О. Правова природа договору умовного депонування (ескроу). URL: http://lsej.org.ua/1_2018/11.pdf .

7. Копцюх Г. І. Поняття договору репо за законодавством України. *Правова держава*. 2012. № 15. С. 100–106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2012_15_20.

8. Кудрявцев В. Відмежування непойменованих способів забезпечення виконання зобов'язань за кредитним договором від інших цивільно-правових конструкцій. *Підприємництво, господарство і право*. 2017.- № 3. С. 31–34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2017_3_8.

9. Ліхачов М., Пиголь О. Ескроу рахунки: міжнародна практика та її імплементація НБУ. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/neruhomist-ta-budivnictvo/eskrou-rahunki-mizhnarodna-praktika-ta-yiyi-implementaciya-nbu.html.

10. Нерсесов Н. О. Представительство и ценные бумаги в гражданском праве. Классика. Избранные труды по российской цивилистике. Москва: Статут, 1998. 286 с.

11. Нестеренко І. В. Інститут довірчої власності як спосіб забезпечення виконання зобов'язань: переваги та ймовірні ризики. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 70. С. 349–356. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jousepr_2019_70_45.

12. Павлодський Е. А. РЕПО – гражданско-правовой договор. *Журнал российского права*. 2008. Вип. 3. С. 46–52.

13. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні. Пояснювальна записка від 29.08.2019. Офіційний вебпортал Верховної

Ради України. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66289.

14. Проценко І. О. Конструкція способів забезпечення виконання зобов'язань у цивільному праві. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. № 33. С. 330–337. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2006_33_51.

15. Сарбаш С. В. Удержание правового титула кредитором. Москва: Статут, 2007. 159 с.

16. Ткаченко А. В. Прощание с правом и философией: некоторые предварительные экспликации. *Філософія права і загальна теорія права*. 2019. № 2, С 38–60.

17. Цивільне право України: Академічний курс: підруч.: у двох томах / За заг. ред. Я. М. Шевченко. Т. 1. Загальна частина. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 520 с.

18. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435–IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.

19. Чуб О. Заставні операції банків РЕПО та кредитування під заставу цінних паперів. *Ринок цінних паперів України*. 2012. № 3-4. С. 73–76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rcpu_2012_3-4_12.

SUMMARY

On the basis of the above, it can be concluded that the civil legislation in the field of enforcement of obligation is gradually being updated with various enforcement structures, both among the methods of enforcement (national law category) and outside of them (quasi-security). The latter are able to comply enforcement functions effectively, while they do not need to go court, which has a positive effect to minimize the burden of the judicial system. Such novellas face criticism regarding the necessity or the legislator's understanding of the subtleties of their functioning.

In addition, the modern paradigm of the development of obligations and contract law endangers the very existence of security structures. Therefore, a new issue arises that requires considerable attention, namely: substantiating the need for enforcement in a technological world where violation of contracts is not possible.

Key words: civil relations, obligation, enforcement of obligation, fiduciary, retention of title by seller, escrow, repo, smart contract, blockchain, technical algorithm.

20. Ямненко Т. М. Основні підходи до визначення поняття та правової природи договору РЕПО. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2017. № 2. С. 158–162. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2017_2_27.